

УДК 316.613:159.923

Скок А.Г

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СІМ'Ї

У статті розглянуто проблему формування толерантності в сім'ї, різні підходи вчених до цієї проблеми, проаналізовано важливість ідей психології толерантності в реалізації особистісного самоствердження в дитячому віці.

Ключові слова: толерантність, особистісне самоствердження, виховання толерантності.

Актуальність. Толерантність – основоположний принцип соціальних відносин. Виховання особистості, яка є толерантною, є однією з найактуальніших проблем. Сучасне суспільство характеризується розвитком культурних контактів, посиленням соціальної мобільності, змінами ціннісних орієнтацій. При цьому відмічається підвищення рівня агресивності, релігійного та культурного екстремізму. Ці явища неможливо здолати шляхом політичних та економічних рішень. Б.Е.Рієрдон, автор книги „Толерантність – шлях до миру”, відмічає, що толерантність – це цінність, яка є необхідною й фундаментальною для реалізації прав і досягнень людини в світі. Здолати агресивну поведінку, культурний екстремізм та інші кризові явища можливо через зміну ставлення до світу, оскільки корені проблеми лежать в глибині людської психіки. Необхідно формувати толерантність до інших способів життя, до культурних форм вже в особистості людини, яка підростає, формувати толерантну свідомість як особистісну характеристику.

Дослідження уявлень школярів про толерантність [7] дозволило виявити, що саме сім'я є тим соціальним осередком, в якому починається формування цієї риси і створюється психологічна ситуація, що забезпечує подальший її розвиток.

Постановка проблеми. Факторами, що зумовлюють феномен толерантності є соціогенетичний, психологічний і біогенетичний. Соціогенетичний фактор – це формування і виявлення толерантності під впливом спрямованості суспільства. Біогенетичний фактор – це вплив психофізіологічних особливостей індивіда на виявлення толерантності залежно від його статевих, вікових і темпераментних характеристик. Психологічний фактор – це вплив найближчого оточення індивіда (сім'ї, колективу, неформальної групи). Толерантність як риса особистості визначається саме психологічним фактором.

Сім'я як найближче оточення людини, особливо дитини грає важливу роль в формуванні різних рис особистості, зокрема толерантності. Традиційно головним інститутом виховання є родина. Те, що дитина набуває в родині, вона зберігає протягом всього наступного життя. Важливість родини як інституту виховання визначає те, що дитина в ній знаходиться протягом значної частини свого життя. За тривалістю свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може порівнюватися з родиною. Виділяють три групи факторів, що впливають на формування особистості в сім'ї:

- соціальне мікросередовище – родина, в якій здійснюється залучення дітей до соціальних цінностей і ролей, через неї дитина пізнає складності і протиріччя сучасного світу, різних сфер життєдіяльності, різних людей, форм взаємодії. У дитини складаються перші уявлення про себе як частину соціального світу. Соціальне мікросередовище надає дитині перші чітко оформлені ціннісно-нормативні моделі і зразки соціальної поведінки. У дитини формується ціннісно-нормативна система;

- сімейна діяльність – це внутрішня і зовнішня сімейна діяльність, переважно побутова праця, яка є могутнім знаряддям соціалізації людини, її залучення до майбутньої життєдіяльності;

- власне сімейне виховання – комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів.

В прикладних дослідженнях взаємодії батьків з дітьми виявлено, що на формування особистості дитини в сім'ї здійснюють вплив:

- форми батьківського контролю та техніки підтримки дисципліни, емоційні контакти (любов і прийняття), послідовність, авторитетність батьків;

- стилі, моделі взаємодії, серед яких співробітництво, псевдоспівробітництво, суперництво, модель „невтручання” в життя дитини тощо;

- моделі несприятливого виховання в сім'ї (гіперсоціалізація, відторгнення тощо).

Виділені три конструкти взаємодії батьків з дітьми (контроль-автономія, строгість-м'якість, співробітництво-відсутність співробітництва) формують в останніх такі важливі для самовизначення

дитини риси особистості як високий самоконтроль, сумлінність, соціальна сміливість, віра в себе та свої можливості, оптимізм, спокійність, висока соціальна пристосовуваність (толерантність).

Саме в сім'ї дитина отримує перший життєвий досвід, робить перші спостереження і навчається, як себе поводити у різноманітних ситуаціях, навчається взаємодіяти з іншими людьми, враховуючи їх індивідуальні особливості.

Проблема формування толерантності в сім'ї – малодосліджений аспект в психології. Першим, хто звернув увагу на особливості розвитку толерантної особистості в сім'ї, був Г.Олпорт. В своїй книзі „Природа забобонів” він писав про те, що в сім'ях толерантних дітей царить атмосфера безпеки, любові, а покарання не відрізняється суворістю і непослідовністю. Толерантні діти приймають батьків такими, як вони є, без страху перед їхньою „вищою владою” [5]. У таких дітей гармонізоване ментальне та емоційне життя, вони привчаються співставляти свої потяги до отримання задоволення з вимогами ситуації й своїм потенційним розвитком. Толерантні діти отримують задоволення без пригнічення інших та почування провини і не проєктують почування провини на оточуючих. Крім того, на думку Г.Олпорта, толерантні особи вже в дитинстві відрізняються особливою „ментальною гнучкістю”, вони не заганяють себе в рамки загальноприйнятого способу мислення, володіють стійкістю до фрустрації, для них характерний потужний внутрішній локус контролю.

Однак, говорячи про формування толерантності й ролі сім'ї, батьків в цьому процесі, Г.Олпорт вважав, що слід враховувати вроджені властивості темпераменту, котрі можуть слугувати передумовами формування толерантних установок. В результаті спостережень й досліджень Г.Олпорт дійшов висновку, що толерантність є синтезом багатьох сил (темперамент, специфіка навчання з боку батьків, атмосфера в сім'ї, особистий досвід, вплив школи, суспільства). Відповідно, чим більше цих сил чинить вплив на особистість, що розвивається, тим толерантнішою вона буде. Толерантна особистість, на думку Г.Олпорта, володіє наступними якостями: відповідальністю, духовністю, знанням себе, меншою кількістю захисних механізмів, орієнтацією на інших, емпатійністю, почуттям гумору, відсутністю прихильності до порядку, ліберальністю, сприйняттям світу у всьому його багатоманітті.

Для формування толерантного ставлення до оточуючих, поваги до інших необхідно, щоб батьки володіли системою цінностей, яка відображає позитивне ставлення до інших, адекватною самооцінкою, а також вміли справлятися з дратівливістю й негативними емоціями.

Приклад толерантного ставлення демонструють батьки, які виявляють лояльність до неординарної дитячої поведінки. В даному випадку поняття „лояльність” наближено, за смислом, до толерантності.

В.Петровський, М.Полева використовували поняття лояльність як готовність дорослих приймати неординарні вчинки, поведінку дітей, виділили й описали типи лояльності. Відчуження як феномен дитячо-батьківських відносин, відсутність лояльності, а значить толерантності відносно дітей породжує проблеми в становленні особистості людини, що росте [1].

М.Козак встановив залежність між оцінками судженнями дітей й характером самооцінки батьків. В сім'ях, де батьки адекватно оцінювали себе й оточуючих, у дітей були адекватні вміння й навички. І, навпаки, неадекватна самооцінка дорослих мала вплив на оцінні погляди дітей: залежна самооцінка призводила до того, що у більшості дітей спостерігалось занижене ставлення до інших і завищене до себе. В сім'ях із заниженою оцінкою дорослими себе, діти виказували завищені оцінні судження про інших.

Х.Гіпот вважає, що необхідно навчити дитину оволодівати своїми негативними реакціями, які виникають у неї по відношенню до оточуючих, через вироблення каналу, здатного розсіяти небажані емоції. Він пропонує слідувати трьом істинам: по-перше, чітко визначати назву своїх почуттів, по-друге, інтенсивно їх виявляти, по-третє, виказати причину гніву. Необхідно дати змогу дитині побачити, що існують різні способи протидії, а такий спосіб, як обрушити свій гнів на інших, не найкращий. Дитина повинна зрозуміти, що вияв емоційної зрілості несумісний з відчуттям роздратованості. На перший план повинні виходити терпимість, витривалість, здатність до самовладання в ситуаціях зіткнення інтересів [3].

Американський психолог Г.Клауд пише про те, що демонструвати шанобливе ставлення до інших можуть ті батьки, у яких сформовані відчуття незалежності, самоповаги, самовладання. Для означення цих якостей він використовував термін „кордони” особистості [2]. У батьків зі сформованими „кордонами” особистості дитина вчиться поважати інших, розуміючи відчуття людей і при цьому не страждає від незадоволеності власних інтересів. Мораль, заснована на співпереживанні й готовності зрозуміти й відчути все те, що відчуває інша людина – „золоте правило” для дитини. Г.Клауд вважає, що для того, щоб навчити дитину поважати інших і будувати з ними миролюбні відносини, необхідно дотримуватися наступних принципів:

- не робити нікому боляче;
- завжди поважати чуже „ні”;
- радіти незалежності інших;
- журитися, а не вдаватися до гніву, коли інший не дозволяє отримати бажане;
- не порушувати встановлені правила.

О.Грива вказує, що родина є першим і головним інститутом соціалізації особистості. У родині відбувається засвоєння і розвиток способів відносин особистості до себе, інших, праці, природи, усього світу людей і речей. І те, які цінності і взаємини панують у родині, визначає, що і як дитина засвоїть у якості свого першого соціального досвіду. Родина – носителька ідеалів загальнолюдського і національного характеру. У ній закладається фундамент для самоідентифікації особистості. Вона практично не обмежена в можливостях основних напрямків виховання: духовного, морального, фізичного й емоційного. На думку О.Гриви, проблема виховання толерантності особистості повинна вирішуватися комплексно. Виховання толерантної особистості реалізується в сім'ї, школі, інших учбових і позашкільних закладах.

Висновки. Аналіз наукової літератури показав, що існує достатня кількість шляхів формування властивостей, пов'язаних з толерантністю (альтруїзм, доброзичливість, широта поглядів, повага до іншої людини).

В сім'ї закладається впевненість в собі, усвідомлення своєї гідності, повага до іншої людини, і на цій основі формується альтруїзм, співпричетність і солідарність, що відображують дух толерантності.

Коли діти живуть в умовах толерантності, то вони й вчаться толерантності. Формування толерантності пов'язане з вихованням почуттів за допомогою механізмів співпереживання, співвіднесення, співчуття і, в кінці кінців, за допомогою формування поведінкових моделей.

Проблема формування толерантності особистості повинна вирішуватися комплексно. Виховання толерантності особистості реалізується в сім'ї, школі, інших учбових і позашкільних закладах. Проблема виховання толерантної особистості – загальносоціальна проблема.

Література

1. Петровский В.А., Полевая М.В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений // Вопросы психологии. – 2001. – №1.
2. Клауд Г. Дети: границы, границы...: Корда говорят „нет”? Корда говорят „да”? Как научить ребёнка управлять своей жизнью: пер. с англ. – М.: Триада, 2002.
3. Гипот Хасид Г. Воспитаю счастливого ребёнка. Развитие личности от 3 до 12 лет / Пер. с англ. – М.: ЗАО „Центрполиграф”, 2004.
4. Бурбо Л. Отношение родитель-ребёнок: Пер. с фран. – М.: София, Киев, 2003.
5. Allport G.W. The Natur of Prejudice. – 1958. – №4.
6. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Монографія. – К.: Парапан, 2005.
7. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «Модэк», 2003.

Skok A.

THE PROBLEM OF TOLERANCE FORMATION IN FAMILY

The article focuses on the problem of tolerance formation in a family and on the different scientific approaches to this problem. The significance of tolerance psychology ideas in realization of personal self-affirmation in childhood is proved.

Keywords: *tolerance, personal self-affirmation, tolerance education.*

Стаття надійшла до редакції 02.11.2009